

MİR CƏLAL - 100

Mir Cəlal Füzulinin poetikasını araşdırarkən onun şeirə münasibətini ön planda verir, “Füzuli şeirinin elmi laylarını məharətlə açaraq, klassikin sözü-nün bunca yaşar gücə malik olmasının kökünü elə o misraların hər birinin sağlam elmi rişəyə malikliyində tapır”, “Füzuli nə üçün dahidir, onun söz sehrəbəzi olmasının səbəbi nədir və niyə Füzuli şeiri bu qədər əsir-edicidir suallarına dəqiq cavablar Füzulinin poetik texnikasının incədən incəyə təhlilindən keçir. Mir Cəlal Füzulidəki şeir mədəniyyətinin yerli-yataqlı öyrəniləsi ilə bu qəliz sualların cavabını vermiş olur” (Rafael Hüseynov).

Xüsusi olaraq şairin “Söz” rədifli qəzəli üzərində dayanır. Bu qəzəli bütünlüklə təhlil edir:

*Xəlqə ağzın sirrini hərdəm qılır
izhar söz,
Bu nə sirdir kim, olur hər ləhzə
yoxdan var söz.*

*Artıran söz qədrini sidq ilə qədrin
artırır,
Kim, nə miqdar olsa, əhlin eylər
ol miqdar söz.*

*Ver sözə ehya ki, tutduqca səni
xabi-əcəl,
Edə hər saat səni ol uyğudan
bidar söz.*

*Bir nigari-ənbərinxətdir könüllər
almağa,
Göstərir hərdən niqabi-ğeybdən
ruxsar söz.*

*Xazini-gəncineyi-əsrardır hərdəm
çəkər,*

*Rişteyi-izharə min-min gövhəri
əsrar söz.*

*Olmayan gəvvasi-bəhri-mərifət
arif deyil
Kim, sədəf tərki-təndir, lölöi-
şəhvar söz.*

*Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin,
az et sözü,
Kim, çox olmaqdan qılıbdır çox
azizi xar söz.*

Bu qəzəldə sözün mənasına, kökünə və əhəmiyyətinə şairin çox diqqət verdiyini, qüdrətli sənətkar dühasının süzgəcindən keçirildikdən sonra ölməz bir əsərin meyarına çevrildiyini söyləyir, az, lakin mənalı sözün müəllifinə ölməzlik bəxş etdiyinə, həmçinin, sözün “sahibinin qüdrətini artırdığı kimi, mənasız sözün sahibini hörmətdən də sala” biləcəyinə diqqəti yönəltdir.

Şair, sənətkar üçün sözün öz dəyəri, öz ölçüsü var. Az sözlə dərin məna ifadə edə bilmək qüdrəti Füzuli kimi sözə dəyər verənlərə xasdır. Mir Cəlal Nizaminin də söz haqqında fikirlərinə toxunur. Onun “İsgəndərnəmə” əsərində söz haqqında fikirlərini yada salır: “Söz ağızda dürrdür, yerə düşsə qırılar. Söz candır, can dərmanıdır. Onu elə adama de ki, cəvahir kimi qulağından assın. Qələm hərəkətə başladığı zaman dünyanın gözünü işıqlandırdı. Söz bizim qəsrimiz, eyvanımızdır. Fikirlərin əvvəli, duyğuların sonu sözdür”.

XVII əsrdə yazıb-yaratmış Qövsi Təbrizi də özünün “Söz”

qəzəlində böyük sənətkar, müəllimi bildiyi Füzuli ilə həmfikiridir. Qövsi yazır:

*Görmənəm bir həmnəfəs ta
eyləyim izhar söz.
Yoxsa kim ney tək mənim sinəmdə
həm çox var söz.*

*Doğru söz hər kimsəyə təsir edər,
naseh vəli,
Aşiqi məst eyləri, aqilləri
hüşyar söz.*

*Sərfəsizdir gövhəri israf ilə sərf
eyləmək,
Ta zərurət düşməyincə söyləmə, zinhar söz.*

*Hikmət ögrən, uyma hər əfsanəyə,
zinhar kim,
Həm yuxunu artıq eylər, həm qılır
bidar söz...*

Mir Cəlal bu fikirləri müqayisə edir, onların sənəti, sözü, söz sənətkarlığını, yaradıcılığı dərinədən dərk etdiklərini, dahi əsərlər yaratmaqla qarşılarına qoyulan tələbi yerinə yetirdiklərini qeyd edir.

Ümumiyyətlə, orta əsrlər dövrünün böyük sənətkarları Nizaminin, Füzulinin şeirlərindəki söz, sənət haqqında düşün-

cələrin eləcə də sonrakı dövr, şairlərinin yaratdıqları əsərlərdə də aktual olduğunu görürük.

Mir Cəlal isə Füzulinin söz haqqında dərin, fəlsəfi düşüncələrini araşdırır. Böyük sənətkarın söz haqqında söylədiyi qəzəlin məzmun, ideya gözəlliklərinə diqqət yetirir.

Füzuli kimi onun davamçıları da “şeyrdə məna, məzmun dolğunluğuna, həqiqətə sadıq qalmağa, ifadə gözəlliyinə xüsusi əhəmiyyət verirdilər. Sözü qüdrəti, məna ilə sözü vəhdəti haqqında fikir yürüdən şair bu qənaətə gəlir ki, yalnız doğru söz hamıya təsir edə bilər, zərurət olmayanda sözü sərf etmək yalnız gövhəri israf etməyə bərabərdir. İnsanın kamalından, yaradıcılıq hünərindən xəbər verən sözü məqsədi, vəzifəsi böyükdür. Qövsiyə görə, təsirsiz söz işıqsız gözdür, söz hikmət sahiblərinin sənətidir. “Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz”,-deyə Füzulidən həmin misrəni iqtibas gətirən Qövsü sözdə hər bir sənətkarın qüdrətinin əks olduğunu göstərir” (Ə. Səfərli).

Mir Cəlal böyük sənətkarların söz haqqında fikirlərinin üst-üstə düşdüyünü, qüdrətli qələm sahiblərinin şeirə, sənətə, sözə münasibətindəki bu məsuliyyəti hər şeydən əvvəl öz yaradıcılıqları üçün əsas meyar seçdiklərini, onların qarşılıqlarına qoyduqları bu tələbi “dərin bir inamla dərk” etdiklərini, “öz yaradıcılıqları, dahi əsərləri ilə həyata keçir”diklərini üzə çıxarır: “Füzuliyə görə, bədii əsərdə söz adi, sadə mənasından çox-çox yüksək məna gözəlliyinə və təsir qüdrətinə malik

olmalıdır. Ədəbi-bədii əsər xüsusi bir fəsaht və bəlağətlə yazılmalıdır. Vəznə, qafiyəyə salınmış hər yazıya bədii əsər deyilməz”. Böyük ədəbiyyatşünas bu fikirdədir ki, Füzuli kimi böyük sənətkarın fikrincə, hər bir qüdrətli əsər, bədii əsər “oxucu və dinləyiciyə güclü mənavi təsir etməlidir, onu həyəcanlandırmalı, sarsıtmalı, “qan” tutan kimi tutmalıdır. Əsər xalqa, oxucuya, dinləyicilərə “feyz” və xeyir verməlidir. Şeir məclislərin bəzəyi, səfa və şadlıq əhlinin əzbəri olmalıdır. Əsərin məzmunu aydın və anlaşılq olmalıdır”.

Füzulinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırarkən tənqidçi onun irihəcmli poemalarında da şeir sənəti haqqında məsul fikirlərini nəzərdən qaçırmır. Onun “Leyli və Məcnun” poemasının müqəddiməsindəki minacatında “şeyrinin təsirli, aşılavıcı olmasını” arzuladığını, sözünün “Leyli kimi qəlb ovlayan”, nəzminin “Məcnun kimi ürək yandıran” olmasını istədiyini bildirir.

Öz dövrünün istedadsız, “qabiliyyətsiz” şairlərinə qarşı “hiddətini”, “onların şəkilsə kobud, uyğunsuz, məzmunca pis və boş yazılarına qarşı” çıxışını, “onları cıdır meydanında qamış minən və pəhləvanlıq iddiası edən uşaqlarla müqayisə” etdiyini, “qəzəlin qədrini bilməyənləri mərifətdən uzaq və cahil” hesab etdiyini əsərlərindən gətirdiyi nümunələrlə diqqətə çatdırır. Şeyrin janrları içərisində qəzəli üstün tutması, onu “hünər bağının gülü” adlandırması “qəzəli belə yüksək qiymətləndirməsi şairin lirikanı, qəlb şeirini, insanın

mənavi aləmini tərənnüm edən şeiri daha artıq sevdiyindəndir”, - deyir.

Qəzəli təpədən-dırnağa məhəbbətdən yoğrulmuş aşağıdakı misralarla tərif edir:

*Ğəzəldir səfabəxşi-əhli-nəzər,
Ğəzəldir güli-bustani-hünər.
Ğəzəli-ğəzəl seydi asan deyil,
Ğəzəl münkiri-əhli-irfan deyil.
Ğəzəl bildirir şairin qüdrətini,
Ğəzəl artırır nazimin şöhrətini.
Könül, gərçi əsarə çox rəsm var,
Ğəzəl rəsmi et cümlədən ixtiyar.
Ki, hər məhfilin ziynətdir ğəzəl,
Xürədməndlər sənətidir ğəzəl.
Ğəzəl de ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.*

Burada şairin “Ğəzəli-ğəzəl seydi asan deyil”-ifadəsi üzərində xüsusi olaraq dayanır, qəzəl yazmağın, lirik şeir yazmağın, “insan qəlbini daxili aləminə vaqif olmaq və onun incəliklərini duyub ifadə etmək” çətinliyinin göstərildiyini açıqlayır: “Şairin şairliyi də, Füzuli dediyi kimi, ancaq əsl insan hiss və həyəcanlarının ifadəsində bilinir. Bu məharətə malik olmayanlar, Füzulinin fikrincə, şeir sənətindən uzaqdırlar”.

Füzulinin belə bir istedad və qabiliyyət sahibi olduğunu, öz qələminin qüdrətinə sığınıb “ən çətin saydığı qəzəl formasının ən yaxşı nümunələrini yaratmaq vəzifəsini öhdəsinə götürdüyünü” və bunun öhdəsindən də gəldiyini vurğulayır. Şeyrdən “bilik, məlumat, incəlik, zəriflik, xəlqilik, sadəlik, hiss-həyəcan” üstünlüyü tələb edən Füzulinin qəzəlin həm də el arasında, sadə xalq kütlələri içərisində asanlıqla qavranıldığından, yüksək dairələrin mənavi qidası olan qəsidələrdən

fərqi onun el məclislərinin yaraşığı olduğundan ona daha çox üstünlük verdiyini izah edir. Elə buradan da Füzuli yaradıcılığının bir sıra keyfiyyətlərinin üzə çıxdığının şahidi olur. Onun şeirlərindəki “sərbəstlik, cəsərət duyğusu” yaradıcılığını, demək olar ki, bütünlüklə əhatə etdiyi fikrindədir. Onu həmişə “duyduğu, düşündüyü kimi ürəkdəngəlmə və səmimi” yazan, “obyektiv səbəbləri nəzərə alan, bu və ya başqa şəxsiyyətin zövqünə və ya arzusuna uyğun olan bir dənə də şeir”inin əsərləri içində tapılmadığı qənaətindədir və bildirir ki, “buna onun əli gəlməzdi”: “Hətta o, dövrünün, “qanuni” əmr və hökmlərinə, “zəruri” ənənələrə riayətlə yazdığı qəsidələrində də yaxasını bu zorakılıqdan qurtarmağa çalışmışdır. Ayaz paşa və başqalarının adına yazılan qəsidələrində ya üzünü əsas obyektədən çevirərək təbiəti, qışı, sabahı, axşamı və adi əşyanı-qələmi, xəncəri və s. tərənnüm etmişdir, yaxud da hökmdarı, paşanı xeyir işlərə, camaata xidmətə çağıran nəsihətvari şeirlər demişdir”.

Onun “səmimi və təmiz sənət duyğularını”, “dərin və doğru” fikirlərini yaradıcılığına güclü təsir etdiyini, ona görə də şeirlərinin məzmun və forma etibarı ilə “çox möhkəm vəhdətə” söykəndiyini qeyd edir, «sənətin elmi və doğru anlayışına» əsaslandığını, onun həm şair kimi, həm də nəzəri səviyyəsi etibarilə “ən yüksək mövqə tutan klassik şairlərimizdən” olduğu fikrindədir.

Füzuli sənətə, sənətkara, onun hünər və qüdrətinə məhəbbət və hörmətlə yanaşır. O, “sənətkarlarla mənəbə sahib-

lərini, sənətin gücü və xeyri ilə səltənətin gücü və “xeyri»ni müqayisə” etdiyini, “olduqca maraqlı və inandırıcı” nəticəyə gəldiyini söyləyir: “padşah silah hazırlayır, qoşun çəkir, pul tökür, hiylə qurur, rüşvət verir, cəsuslar işə salır, yüz fitnə-fəsad ilə qanlar tökür, nəhayət, bir ölkə alır. Özü də elə bir ölkə ki, heç bir zaman əmin-amanlıq mümkün olmayacaq. Zülm və zorakılıq, qorxu və dəhşət üstündə dayanan belə bir hakimiyyət həmişə dağılmaq təhlükəsindədir. Müəyyən bir təbəddülat, ciddi ictimai bir hadisə baş verən kimi padşahın taxtı tarac, qoşunu və özü məhv olur, qılınc, süngü gücünə saxlamış olduğu ölkə əldən gedir. Padşahın, hökmdarın işi belədir”.

Füzuli “sənətin sultanlığı”nı, “əzəmət və həşəməti”ni uca tutan misralarında deyir:

*Gör nə sultanəm, məni-dərviş kim,
feyzi-süxən,*

*Eyləmiş iqbalimi asarı-nüsrət
məzhəri.*

*Hər sözümlə bir pəhləvandır kim,
bulub təyidi-həqq,*

*Əzm quldıqda tutar təcrid ilə bəhrü
bəri.*

*Qanda kim əzm etsə, mərsümü
məvacib istəmər,*

*Qansı mülkü tutsa, dəymər
kimsəyə şurü şəri.*

*Payımla etmər onu asibi – dövrü
ruzigar,*

*Eyləmər təsir ona dövrani – çərxi-
çənbəri.*

*Qılmasın dünyada sultanlar mənə
təklifi-cud,*

*Bəsdürür başımda tövfiqi-qənaət
əfsəri.*

Mir Cəlal Füzulinin misralarının gözəl bədii təhlilini verir: “əsl bədii böyüklük, izzət

və əzəmət sənətdədir. Şairin hər sözü qəlblər fəth edən pəhləvandır. Elə bir pəhləvan ki, heç kəsə əzab-əziyyəti dəyməz. Nə vergi, nə məvacib istər. Söz sənətinin qüdrətinə nə tufan, nə sel, nə rüzgar təsir edir. Dünya durduqca bu qiymətli sözlər yaşayacaq, yeni əsrləri, yeni cəmiyyətləri, yeni insanların qəlblərini fəth edəcəkdir. Odur ki, şair haqlı olaraq özünün bu müqəddəs, yüksək mövqeyini bütün sultanların, hökmlərinin mövqeyindən üstün tutur”.

Tənqidçi onun bütün vəzifə, hökm, zülm üstündə bərqərar olan hakimiyyət sahiblərinin “kərəmini” rədd etməsini, onları “əhli-fəna”, “əşrərə xadim və süfəhayə mülazim” saydığını, özünün “fəqir, yoxsul və maddi ehtiyacda boğulan həyatını sultanlıqdan üstün” tutmasını təqdirəlayiq bilir.

Füzuli sənətinin bütün incəliklərindən yetərincə vaqif olan Mir Cəlal Füzuli böyüklüyünü, onun “həqiqət carçısı, ürəklər nəğməkarı” “ömrünün əsl mənə və məzmununu məhz sənətdə” gördən qüdrətli sənətkar, ustad kimi, həm də özündən əvvəlki və öz dövrünün sənəti, onun inkişafı haqqında düşünən yaradıcı, tənqidçi kimi keyfiyyətlərinə də diqqət yetirir. Onun öz zəmanəsində yuxarı təbəqələr içərisində sənətə qiymət verilmədiyindən, bu sənətə olan laqeydlikdən təəssüflənsə də, bədbinliyə qapılmır, Əbu Nüvas, Nizami, Nəvai dövrünün şeiri ilə öz dövrünü müqayisə edir.

Onlardan sonra “nəhəng şairlər” yetişmədiyini fikrində olan şairin “söz sənətini yüksəltməyi

öz öhdəsinə” götürməsi, yuxarı təbəqələrin “mədhiyyə, tərifnamə, qəsidə yazanları” “bəyənsə də, şairin bu yolu tutmadığını tənqidçi şairin sənətə “fitrətən məftun”luğuyla bağlayır: “Ona görə də hər bir zəhmətə, “tənəyə, nəfi-nifrinə” dözərək istirahəti özünə haram edərək, bütün həyatını şeirə sərf etmişdir”. Bu yolda xalqa “həqiqətə arxalanan ümidi, qalibiyyətə inamı qəti və möhkəm” olduğundan, “qalibiyyət ruhu ilə sənətə” sarıldığından “əcəzkar qələm qüdrətilə də qalib gəlmişdir”, - deyir.

Füzulinin əsərlərində yaradıcılıq məsələlərinə dair orijinal fikirləri də Mir Cəlalın diqqətindən yayınmır və bu fikirlərin bu gün də əhəmiyyətli olduğunu söyləyir. Onun bədii əsərin “forma və məzmun vəhdətinə aid maraqlı” fikirlərinə diqqəti cəlb edən tədqiqatçı bu fikirlərin “hətta son əsr ədəbiyyat və sənət alimlərinin baxışlarına tamamilə uyğun” olduğu fikrindədir: “Füzuli şeirdə məzmun və mündəricənin həlledici olduğunu, bədii formanın mündəricəyə tabe olduğunu təsdiq edir. Onun fikrincə, sənətkar söz vasitəsilə qəlbin daxili aləmini açır, o aləmi bədii şəkilə ifadə edir. Məzmun etibarilə bir şey deməyən, varlığı, insanı və insan hissələrinin surətini ifadə edə bilməyən əsər, əsər deyil. Əsər keçmiş yaşanmış həyatı yenidən canlandırır oxucunun təsəvvüründə yaşadır. Böyük şair burada sənətkarın yaratmaq qabiliyyətini, məharətini, qələm gücünün əhəmiyyətini göstərir. Şair görə “əmvatı söz ilə əhya”-eləsin, “ölünü diriltsin”. Bu sözdə

şeyrin canlı, qabarıq, real həyat kimi aşılavıcı, inandırıcılıq tələbi də nəzərə alınmışdır. Bu tələb sönük, cansız ibarələr yığımı olan quru rəsmi rədd edir”.

Şairin bu fikirləri “Leyli və Məcnun” poemasının axırında söylədiyini, şairin “hünərinin, əməyinin məna və mövqeyini göstərmək istəyi”ni, bədii üsul olaraq fələk ilə danışdığını bildirir. Şairlə “Gərduni-dövrən” arasındakı dialoqda Leyli-Məcnun faciəsinin təqsirkarı kimi fələyin töhmətləndirilməsini, onların “başına gələn bəlalər üçün təqsiri fələyin boynuna” yüklədiyini, fələyin də şairi müqəssir görməsini- “bir əfsanə üçün” Leyli ilə Məcnunu “bəhanə etməsini”, fələklə şair arasında qurulan maraqlı bədii dialoq zamanı “şair fələyin xitab və tənəsinə qarşı, aldanmamağı, şeir “sərmayəsini” asan saymamağı, bu yolda möhkəm olmağı” şüar etdiyini qeyd edir. Poemadan gətirdiyi nümunənin “şairin söz sənətinə və ümumən yaradıcılıq prosesinə baxışlarını müəyyən etmək üçün” çox maraqlı olduğunu diqqətə çatdırır. Şair deyir:

*Ey tutiyyi-busitani-göftar,
Sərrafi-süxən, Füzuliyi-zar.
Aldanma əgər süpehri-laib,
Tən ilə sənə dedisə kazib.
Əşarə yaman deyib usanma,
Sərmayeyi-nəzmi səhl sanma!
Sözdür gühəri-xəzaneyi-dil,
İzhari-sifati-zatə qabil.
Can sözüdür əgər bilirsə insan.
Sözdür ki, deyirlər özgədir can.
Billah bu yamanmıdır ki, hala,
Əmvatı söz ilə qıldın əhya!*

Şairin burada fələyin dili ilə “yaradıcılığının bir neçə mühüm xüsusiyyətini” qeyd etdiyi-

ni bildirən tədqiqatçı yazır: “Əvvəla, göstərir ki, sənətdə yaradıcının bədii niyyəti, uydurması, icadı çox mühüm bir məsələdir. Keçmiş, yaşanmış həyatı, hadisələri, ölüb getmiş insanları yenidən canlandırmağı, əyani olaraq oxucunun gözü önünə gətirməyi bacarmalıdır. Sənətkar yaratdığı xarakterləri, insan surətlərini hər cəhətdən bitkin, “kamil, hər danişə (bilyə) qabil” etməyi bilməlidir. Müəyyən bir fikir və ideyanın ifadəsi üçün, əslində heç olmayan bir əhvalatı düşünməyi, ya olan əhvalatı istənilən istiqamətdə, məqsədə uyğun olaraq dəyişməyi, oraya yeni şeylər əlavə etməyi, tamamilə yeni insan surətləri yaratmağı əsl sənətkarlıq tələb edir. Sənətkarın yaradıcı hünəri, xəyal və təsəvvür dairəsi burada özünü göstərməlidir. Hadisələr, həyatı faktlar sənətkarı özünə yox, sənətkar bu hadisələri öz bədii niyyət və məqsədlərinə tabe etməlidir”.

Tədqiqatçı şairin yaradıcılığının ikinci xüsusiyyəti kimi “əsl böyük sənətkar, tarixi süjetlərin çərçivəsinə qısılıb qala bilməz. Bədii xəyalını kölgə kimi hazır tarixi, faktik əhvalatın əsiri edə bilməz. Tarixi süjet və əhvalat sənətkarın əlində hünər göstərmək üçün bir vasitə, bir “bəhanə” olmalıdır” fikrini irəli sürür.

Füzulinin lirik yaradıcılığına dərinədən bələd olan Mir Cəlal onu “Azərbaycan ədəbiyyatında lirikanın, doğma ana dilində yaranmış əsl lirik şeyrin böyük banisi və ölməz dahisi” bilir. Onun qəzəllərini təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün Şərqdə “lirik ədəbiyyatın ən

yaxşı nümunələrindən” sayır.

Füzulinin qəzəl yaradıcılığını hərtərəfli araşdıran, tədqiq edən Mir Cəlal bu fikirdədir ki, “Füzuli öz qəzəllərində bütün keçmiş ədəbi irsin nailiyyət və zənginliklərini inkişaf etdirmiş və öz dühası ilə Azərbaycanda lirik şeir sənətinin ən yüksək nümunələrini yaratmışdır”. Onun lirikasını “hər şeydən əvvəl sevgi, məhəbbət lirikası, aşiqanə lirika” kimi qiymətləndirsə də, bu sevgi, məhəbbətin geniş mənə daşdığı “çox insani hissləri əhatə” etdiyi fikrindədir: “Bu lirikanı yalnız qəlb ilə, yalnız bir subyektin öz aləmi ilə izah etmək mümkün olmaz və düz də olmaz. Çünki bu lirika, obyektiv həyat hadisələrinin, ictimai həyatın şair qəlbində oyatdığı hiss, həyəcan və təsirlərdən başqa bir şey deyildir. Füzulinin ilham mənbəyi, onun zəngin mənəvi həyatı, dövrünün ictimai münasibətlərinə baxışı və əlaqəsidir”.

Onun aşiqanə qəzəlləri ilə yanaşı mövzu və məzmun cəhətdən müxtəlif olan qəzəlləri də çoxdur. “Sırf fəlsəfi fikirlər ifadə edən”, “obyektiv həyat hadisələrinə həsr edilən təsviri xarakterli” qəzəlləri olduğunu bildiren tədqiqatçı onun aşiqanə qəzəllərini “Füzuli lirikasının canı” kimi dəyərləndirir.

Onun aşiqanə qəzəllərində əsas yer tutan eşq məfhumu, bu eşqin mahiyyəti, bu eşqin real, insani eşq, yoxsa mistik təsəvvüf eşq olması haqqında alimlər arasındakı mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışır. M.F. Köprülüzadə yazır: “Qəzəllərdə və “Leyli və Məcnun”un da təqdis və tərənnüm

etdiyi “eşq” heç bir zaman tamamilə “Ladini-rcofane” bir mahiyyət ərz edəmiyor: qüvvətlə iddia oluna bilər ki, Füzuli əsərlərində maddi ünsürlərin mürəkkəb bir üzviyyətin cismani ehtiraslarını, atəşin rəşəllərlə sarsılan bir məcmuəyi-esabın ətə və gəmiyə susamış coşğun həmlələrini deyil, “Leyla»sını kəndi vicdanında bulan... İlahi bir eşqi, “eşqi-mütləqi”, “eşqi-əflatuniyi” tərənnüm etmişdir... Əksinə, sufi şairlərin yavan və müzəc düsturlar halında soqduqları bu “eşqi-mütləq” tələqqisi, onda bir “məfhumu-zehni” halından qurtularaq canlı və yüksək bir şəkil aldı”.

Mir Cəlal F.Köprülüzadənin bu “iddia”larının “yanlış” olduğunu sübut edir: “Çünki hər “ətə və gəmiyə susamayan” eşqi mistik-ilahi eşq adlandırmağa heç bir əsas yoxdur. Füzuli şeirində təmiz, səmimi, vəfalı və vicdanlı bir insanın iztirabları, həssas bir qəlbın çırpıntıları əks olunmuşdur. Bu eşq, ifadə üçün şairin istifadə etdiyi surətlər, bədii vasitələr tamamilə real, maddi həyat hadisələridir. Təbiət, tarix, insan, qəlb, insanın mənəvi həyatı, şairin lirikasını ifadə üçün əsas vasitə və mənbədir. Füzulinin məftun olduğu gözəl həqiqi, real, canlı insandır. Şairin məhəbbəti, məftunluğu da canlı bir insanın vurğunluğudur. Lakin şairin hiss və həyəcanları o qədər dərin və incədir ki, onun qəlbə vaqifliyi o qədər heyretləndiricidir ki, insan oxuduqda başqa və yüksək bir aləmə çıxdığını güman edir. Füzuli eşqini real zəminindən ayıraraq sırf “ilahi” adlandıranları çaş-

dıran, yanıldan da bu cəhətdir”. “Dini ehkam”ın, “mistik hadisələr”in, “Allahın vəsfinə aid min bir əfsanə”nin onun qəzəllərinin heç birində olmadığını, əksinə “bu qəzəllərdə dinin, şəriətin qadağan etdiyi, mey, işrət həyatı, musiqi və s. məfhumların»ın çox təkrar olunduğunu, həm də müsbət mənada təkrar olduğunu söyləyir. Mübahisə doğura biləcək bu fikrin (“deyə bilərlər ki, “bu bir rəmzdür”, Füzuli öz sufiyana fikirlərini ifadə üçün, “eşqi-mütləq” tərənnüm üçün belə etmişdir”) əksinə olaraq tədqiqatçı bu qənaətdədir ki, “əksinə, “eşqi-mütləq” məfhumu özü bir rəmzdür. Bu da real mənəvi aləmin ifadəsi üçün olan bir rəmzdür. Belə bir rəmzə dini ehkamın hökm sürdüyü dövrdə Füzuli kimi alovlu bir “aşıqın” ehtiyacı var idi”.

Füzulinin eşqini “maddi”, “real”, “insani”, “həqiqi” eşq bilən tədqiqatçı Leyli və Məcnunun “qarşılıqlı məhəbbətin-dəki qəribəliyin və qeyri adiliyin” izahını “ilahi pərdə”də deyil, “onların düşdüyü mühitdə” axtarmaq lazım gəldiyini göstərməklə yanaşı, bu eşqi adiləşdirməyin, sadələşdirməyin də əleyhinədir. Çünki onun nəzərində Füzulinin qələmə aldığı bu eşq adı bir eşq deyildir, “cinsi ehtiraslar təzahürü kimi meydana çıxan eşq deyildir, dini ehkam və adətlər çərçivəsinə sığmayan eşqdür, “yüksək mənəviyyatlı bir insanın daxili ehtiyac və mənəvi tələblərinin” doğurduğu azad bir eşqdür”.

Füzulinin məşuqə simasında eşqi-mütləqi, allahı təsvir etdiyini iddia edənlərə şairin

İSKİT

aşağıdakı misralarını “diqqətlə oxumağı” tövsiyə edir:

Qıldı ol sərvin naz ilə səhər

həmmamə xüram.

Şəmi-rüxsarı ilə oldu münəvvər

həmmam.

Görünürdü bədəni çaki-giribanın

dan.

Camədən çıxdı, yeni ayını göstərdi

tamam.

Nilgun futəyə sardı bədəni-

üryanın,

San bənəfşə içinə düşdü müqəşşər

badam.

Oldu pabus-şəriflə müşərrəf ləbi-

hovz,

Buldu didari-lətiflə ziya didəyi-

cam.

Sandılar kim, satılır daneyi-dürri-

ərəqi,

Vurdu əl kisəyə çoxlar qılıb

əndişeyi-xam.

Kakilin şənə açıb qıldı həvayi-

mişkin,

Tiğ muyin dağıdıb, etdi yeri

ənbərfam.

Tas əlini öpdü, həsəd qıldı qara

bağrımı su.

Etdi su cisminə, rəşğ aldı

tənimdən aram,

Çıxdı həmmamdan ol pərdeyi-

çəşmim sarınıb,

Tutdu asayış ilə guşeyi-çəşmimdə

məqam.

Mərdümi-çəşmim ayağınə rəvan

su tökdü,

Ki, gərək su tökülə sərvin ayağına

müdam.

Muzd həmmamə, Füzuli, verirəm

can nəqdin,

Qılmasın sərvi-zər ol sərvinə sim

əndam.

Mir Cəlal burada “ikimənalı heç bir ifadə, “mistik” deyilən heç bir misra olmadığına, gərək ki, heç kəs şübhə etməz, bu qəzəlin və bu təsvirin adı və “maddi” olmadığına hətta heç bir işarə də yoxdur”, - deyir.

M.Quluzadə yazır: “Füzulinin qəzəllərinə sadəcə gözəl təsviri, eşq tərənnümü cəhətdən baxmaq doğru olmaz, çünki Füzuli lirikasında məhəbbət fərdi, cinsi duyğuların təsvirindən uzaq olub, dərin ictimai-fəlsəfi məzmun kəsb etmişdir. Füzulidə məhəbbət mövzusu dini-feodal əxlaqının mənəvi əsarətindən xilas olmağa can atan, ürək azadlığı, həyat səadəti haqqında həsrət çəkən, feodal dünyasının zülm və ədalətsizliyinə, ictimai nöqsanlarına etiraz edən insanın ruhunu, şüurunu və meyllərini əks etdirir”.

Mir Cəlal Füzulidəki “eşq, məhəbbət məfhumunun reallığı, həyatiliyinə qarşı çıxanların” şairin əsərlərində tutarlı bir sübut tapmadıqlarını bildirir, sufilərin “bəzi yerlərdə “yar, mey, vəsl, hüzn...” kimi məfhumları ilahi mənada” işlətdiklərinə əsaslanaraq, Füzulini də mexaniki surətdə bu təriqətin yolçusu adlandırmaqlarına qarşı çıxır. Professor Həmid Araslının da “Füzuli” əsərində bu iddiaların “qeyri-elmi, puç olduğuna dair kifayət qədər dəlillər” gətirdiyini qeyd edir.

Füzulinin neçə yüzilliklər əvvəl İslam əhkamının hökm sürdüyü bir mühitdə yaşadığını, şeirlərində bu əhkamlara qarşı çıxmalı olduğunu, onun islam dininin “rədd etdiyi dünyəvi şeirin dahisi olduğunu, onun sənət üçün yaradıldığını, sənətsiz həyatı boş və mənasız saydığını, “həyatı ancaq yemək-ichməkdən, kor və ac nəfsin iştahasından, heyvani hissərdən ibarət olanlara” nifrət etdiyini: *Necə bir nəfs təmənnasilə Yeməki içmək ola dilxahın.*

Məbədin mətbəx ola şamii səhər, Misrirah ola ziyarətqahın.

Bunun üçünmü olubsan, məxluq,

Bumudurəmri sənə Allahın?

-misralarında yetərincə dəqiq ifadə etdiyini göstərir və bildirir ki, “Füzuli, bir sənətkar, böyük bir şair olaraq obyektiv surətdə dini əhkamlara qarşı cürətlə mübarizə aparmalı idi və aparmışdır. Buna isə o zaman imkan yox idi. Buna görə də Füzuli şeirində dünya, əsl həyat motivləri, “maddi-eşq” motivləri, müəyyən rəmz, istər-istəməz müəyyən simvol rənginə boyanmalı idi”.

Mir Cəlal təkcə Füzulinin deyil, “şərqin min bir əhkamilə, zahidlər ilə mübarizə apararı” Xacə Hafiz, Nəvai və başqalarının, eləcə də “sayıq oxucular”ın bu zərurəti hiss etdiyini bildirir. Xalqın isə sözün əsl mənasında bu əsərləri doğru anladığını, bu dahiyənə əsərlərin qüvvəsinin “əsl insani eşq və məhəbbətin təbii, zəruri meyllərin, zəngin mənəvi aləmin əks olunması”da olduğunu söyləyir.

Ə.Səfərli yazır: “...Füzuli qəzəllərində real insani duyğular əsas sayılır. Onun qəzəllərində çox vaxt sufi fəlsəfi zəmini görmək olmur. Lakin bir çox qəzəllərində şair real düşüncələrlə təsəvvüf fəlsəfəsinin müddəalarını birləşdirir. Bəzən ürfani-fəlsəfi məzmunla başlayan qəzəl dünyəvi, real insani cizgilərin inikası ilə yekunlaşır, əksər hallarda isə, əksinə, təbii, səmimi insani duyğuları təsvir edən qəzəl kiçik işarələr, ştrixlərlə ürfani-fəlsəfi yüksəkliyə qaldırılır. Füzulinin sufizmlə əlaqəsi onun zəifliyi, dövrünə güzəşti, islam

dininin feodalizmə bəraət qazandıran ehkamlar ilə razılaşması deyildir. Sufizm Füzulinin poeziyasında hakim ideologiyaya cəsarətli müxalifətin ifadəsidir. Riyakar, acgöz, qarınqulu insana nifrət edən bir mühitlə barışmayan bir ziyalının əsaslandığı dayaqdır, inandığı mütərəqqi görüşdür”.

Tədqiqatçı fikirlərində haqlıdır ki, dilimizin anlaşıldığı elə bir ölkə yoxdur ki, orada Füzuli qəzəlləri sevilməsin. Sadə kəndlilərin “biçin biçib yorulanda əlini qulağına qoyub “şəbi-hicran” oxumaları, “ürəklərinə sərin su səpilmiş kimi yorğunluğu” unutmaları, Füzuli şeirinin musiqililiyi, ahəngdarlığı və güclü təsir qüvvəsinə malik olduğu tədqiqatçının araşdırmalarında əsasdır.

Mir Cəlal Füzulinin yaradıcılığında bədbinliklə bağlı deyilən fikirləri də rədd edir. Bunların Füzulini yetərincə anlamadıqlarından irəli gəldiyini söyləyir. Füzulidəki kədəri “cahani kədər”, zamanın zülmünü görən “həssas bir qəlb sahibinin, insanların ağır vəziyyətinə yanan hümanist bir insanın ağır kədəri” olduğunu, bununla belə bu kədərin şairi bədbinliyə apara bilmədiyini söyləyir. Bunu onunla izah edir ki, “bədbin adam həyatdan əl üzər. Bədbin şair özünü bir heç sayar, sükut, kənar guşə və ölüm arzular. Füzulidə, əksinə, həyat eşqi, yaratmaq həvəsi, sənət qüruru tükənməzdir. Təhqir, sıxıntılar içərisində yaşayan bu böyük şairin ilham göyləri həmişə açıq, təbi isə həmişə qartal kimi qanad çalmaqda, sənət fəzasının dərin-

liklərini fəth etməkdə idi”.

Tədqiqatçı şairin qapısını “badi-səbadan” qeyri kimsənin döymədiyini, dostu “bipərva”, dərdi “çox”, düşməni “qəvi”, taleyi “zəbun” olsa da, bunların hamısına “böyük bir əzm, mətanətlə” dözdüyünü, sənətin, şeirin “əbədiyyətinə dərinədən inan”dığını, “şeirində çarpan xalq rəyi, tərənnüm olunan xalq ruhu, mənəvi aləm durduqca” özü kimi sənətkarların “xalqın dilinin əzbəri, xalqın sevgilisi, əzizi” olacağına inamı yaşatdığını düşünür.

Onun yaşadığı zəmanəsində gördüyü haqsızlıqlardan şikayət etməsi, feodal cəmiyyətinin haqsızlıqlarından doğan kədəri, ümümxalq kədəri, ictimai kədər, onun yaşadığı zəmanəsinin ictimai kədəri göz önündədir, tədqiqatçı“ o zamankı ictimai mühitdə yüksək insani hisslərin, sədaqətin, azad sevgi və məhəbbətin təqib edildiyini görən” şairin “real həyatda görə bilmədiyi bir sıra arzu və duyğuları şeir aləmində yaradıb bundan “zövq” aldığını qeyd etməklə yanaşı bu fikirdədir ki, “Füzuli də öz yüksək arzu və istəklərinin həyata keçirilmədiyini və bunun elə çirkin bir mühitdə mümkün olmadığını görüb, qəlbini gələcəyə, insan fikir və hisslərinin, yüksək sənətin əsl varislərinə bağlayaraq parlaq bir ümidlə yazır, yaradır və söz vasitəsilə yaratdığı təmiz və pak eşq aləmindən mənəvi ləzzət alırdı. Onun bədbinliyə, ruh düşkünlüyünə yad, fəal, məğrur əhvali-ruhiyyəsi də bununla qənaətlənirdi”. Buna görə də Füzulini “bədbinlikdən uzaq” sanır.

Füzuli lirikasının məntiqi dil

ilə şərhinin çox çətin olduğunu, bu əsərlərin adamı “od kimi” aldığını, “soyuq mühakimə vəziyyətindən ayıraraq şairi coşqun şeir aləminə» apardığını, sanki bu şeirlərin təhlil üçün, izah üçün “yazılmadığını”, “oxumaq, ləzzət almaq, zəngin mənalar duymaq, könülləri fəth etmək üçün” yaradıldığını, buna görə də bu qəzəllərin şərhinin çətin olduğunu söyləyir. Dobrolyubovun Turgenevin “Ərəfə” əsərinin təhlilini yada salır. Dobrolyubov yazır: “...Yelena ilə İnsarovun yaxınlaşması tarixini və onların sevgisini söyləməlimi?... Bunu heç söyləmək olmaz. Biz soyuq və bərk əlimizlə bu zərif poetik xilqətə toxunmaqdan qorxuruq. Qorxuruq ki, quru və hissiz nağılımızla hətta oxucuda Turgenev poeziyası təsiri ilə oyanan duyğunu kütləşdirək. Təmiz, ideal qadın sevgisinin tərənnümçüsü olan Turgenev dolu və bakir qəlbə dərinliklərinə elə diqqət yetirir ki, onu ilhamla elə mükəmməl əhatə edir, elə hərərlə sevgi ilə təsvir edir ki, onun hekayəsində biz hər şeyi hiss edirik. Qız sinəsinin enib qalxmasını, qızın sakit nəfəsini, mülayim baxışını, həyəcana gəlmiş qəlbə hər vurğusunu hiss edirik. Öz qəlbimiz həzdən əriyir, sönür, xoş göz yaşları dönə-dönə yanaqlarımıza tökülür. Sinəmizdən elə bir hiss qalxır ki, elə bil biz qürbət yerdən öz ana yurdumuza qayıdırıq...”.

Mir Cəlal bildirir ki, “Füzulidə də belədir. Eyni sözləri onun haqqında da demək olar. Şairin lirik əsərləri də oxucunu, duyan hər bir insanı, vətənə-

bəşər qəlbinin müqəddəs vətəni olan məhəbbət, sədaqət, vəfa, dostluq, ilqar, etibar aləminə qaytarır”.

Füzulinin fəlsəfi qəzəllərində də şairin ictimai qənaətini, həyata baxışını verməklə yanaşı, çəkdiyi əzabları, ictimai ağrılarını bariz bir şəkildə əks etdirdiyini söyləyir. Burada da şairin “qüvvətli ümumiləşdirmə bacarığı ilə dövrün bütün çirkin və ağır qanun-qaydalarını, cəmiyyət quruluşunun xalqa qarşı, düşünən başlara və duyan qəlblərə qarşı durduğunu göstərmişdi”.

Tədqiqatçı “Dust bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun”-misrası ilə başlayan dərin ictimai məzmunlu qəzəlini nümunə gətirir, burada “dövrün ümumi xarakteri”, “dövlət quruluşunun kəskin tənqidi, hakim əxlaqın çirkinliyi”nin verildiyini söyləyir.

Bu qəzəldə zəmanəsinin eybəcərliyini açıb tökən şairinonun ədalətsiz bölgüsündən narazılığını, fələkət, məşəqqət içində əzilən, təhqir olunan sadə xalq kütlələrinin müsibətini, kədərini öz şəxsi kədəri hesab edən vətəndaş şairin səsini eşidirik. Mir Cəlal doğru fikirdədir ki, bu qəzəl də şairin açıq şəkildə öz zəmanəsində “hiylə”nin daha çox tətbiq olunduğundan, alçaqların “yüksəkdə” yüksəklərin “alçaqda” durduğundan şikayətini ifadə edir. Dərdin çox, həmdərdlərin olmadığı bir zəmanədə hakimlərin cəllad, məmurların mənfəətpərəst, rüşvətxor olduğunu “görən şair öz könlünə xitabən nəsihət edir, “təəllüq zülmətdən uzaqlaşmağa”, rəzil mühitdən kənar çəkilməyə, “təcrid

xurşidilə” işıqlığa çıxmağa çağırır. “Məcnun kimi dillərə düşüb rüsvay” olmamaq üçün ən dilsiz, güməngəlməz bir dostdan da ehtiyat etməyi, sirr saxlamağı lazım bilir. Hər surətə inanıb könül verməməyi tövsiyə edir”.

Bütün bunlarla belə, şairin “bədbin nəticəyə” söykənmədiyini, oxucunu mübariz olmağa, “diqqətəlayiq iş görməyə” çağırıldığını (“Vücudindən keçib ad eylə ənqa tək!”), “zəmanəsinin yaramaz hökm və qanunlarının puç olacağına, həqiqi insanların gələcəkdə, nəhayət, bir gün bu quruluşu çevirəcəyinə “candan keçib ad edəcəyinə” inandığını, gələcəyə böyük etimad bəslədiyini, “ona görə də əsl və əbədi həyatını yalnız sənətdə, yaratdıqlarında, şeirlərində” “gördüyünü” söyləyir: “O bilirdi ki, özünün keçirdiyi maddi və mənəvi əzablar nəticəsiz qalmayacaqdır. O bilirdi ki, şam kimi əriyib misralara çevirdiyi və gələcəyə işıq saçan qəlbi, bu qəlbin təmiz həyatı əbədidir. O bilirdi ki, böyük gələcək Füzulini yaşadacaq, əzizləyəcək, bəşəriyyət durduqca, bəşəriyyətin sənətə olan eşqi, həvəsi durduqca onu unutmayacaqdır. Şairi ruhlandırın da, ona ilham verən də bu idi. O, bir xalqın, Azərbaycan xalqının dörd yüz il bundan qabaq hərərət və həssaslıqla çarpan böyük qəlbi idi”.

Füzulinin lirikasını şeir tariximizdə “uca bir dağ”a bənzədən, oxucularını bu dağın “tamaşasından doymayan” gören Mir Cəlal onun lirikası yüksəkliyinə qalxa biləcək ikinci bir şair görmür, Azərbaycanda və Şərq ölkələrində bu

böyük sənətkarın yolunu davam etdirən şairlərin olduğunu qeyd edir.

Füzulinin dil-üslub xüsusiyyətlərinin geniş təhlil və tədqiqini verən Mir Cəlal olmuşdur. O, Azərbaycan dilində-öz ana dilində şeir yazmasını böyük sənətkarın iftixar hissi ilə öz əsərlərində qeyd etdiyini göstərir. Füzulinin dilinin çətin olduğunu söyləyənlərə qarşı çıxır. Onun dil-üslub xüsusiyyətlərinə dərinədən bələd olan tədqiqatçı bu fikirləri əsassız sayır. Füzulinin orta əsrlərdə yazıb yaradan bir şair olduğunu, o dövrdə elm, mədəniyyət, ədəbiyyat dili Şərqdə, əsasən, ərəb və fars dilləri sayıldığından, qədim ədəbi ənənələr əsasında divan bağlamayan, “klassik qaydalara əməl etməyən”lərin əsl sənətkar sayılmadığını, İran, ərəb irticaçılarının öz dilində-Azərbaycan dilində yazmaq istəyənləri “avam, savadsız” adlandırdıqlarını qeyd edir, Mir Cəlal Nizaminin, Füzuliyə qədər yaşamış Nəsimi, Süruri, Həbibbi və b. şairlərin “ərəb və fars təsirinin ağırlığını, ana dilində yazan şairlərə qarşı rəsmi dairələrin, müstəmləkəçilərin nifrət və təcavüzünü” gördüklərini, lakin bununla belə heç bir qüvvənin dilimizin “mənliliyini tapdaya bilməməsini”, cəsarətli, hünər-vər sənətkarlarımızın öz dillərində, eləcə də ərəb-fars dillərində şeir yazmaq hünərlərini “isbat” etdiyini, sevinc və ürək rahatlığı ilə yaratdıqları əsərlərini öz ana dillərində, Azərbaycan dilində yazmış olduqlarını diqqətə çatdırır.

Füzuli yaratdığı “Leyli və Məcnun” kimi qiymətli əsərinin

Azərbaycan dilində səslənməsi-
ni istəyir. Onun:

*Ol səbəbdən farsı ləfzilə çoxdur
nəzm kimi,*

*Nəzmi – nazik türk ləfziylə ikən
düşvar olur.*

*Ləhceyi-türki qəbuli-nəzmi-tərkib
ətməyib,*

*Əksərən əlvazi namərbutü
nahəmvar olur.*

*Məndə tofiq olsa, bu düşvarı asan
eylərəm,*

*Novbahar olğac dikəndən bərki-
gül izhar olur.*

-misralarını yada salan tədqiqatçı Füzulinin Azərbaycan dilində incə şeir yazmaq çətinliklərinin nədən doğduğunu açıqlayır. Və bildirir ki, Füzuli ona görə çətin sayırdı ki, o zamana qədər fars və ərəb dillərində minlərcə böyük və kiçik əsərlər yazılmışdı”. Bir çox adi şairlərin qəlib halına düşmüş ibarələrdən, obrazlardan, formadan istifadə etmələrini “sənətkarlıq kimi yox, «yamsılamaq» kimi qəbul edən tədqiqatçı bu fikirdədir ki, “Füzuli də belə baxırdı. Ona görə də böyük şair Azərbaycan dilində incə şeir yazmağın hünər istədiyini deyir və özü də bu hünəri əməldə bütün parlaqlığı ilə göstərirdi”.

İkinci bir çətinlik kimi Füzulinin öz dövrünün yüksək təfəkkür, elm, bilik sahibi olduğunu, yaratdığı əsərində “ifadə olunan dərin fəlsəfi fikirlərin, yüksək və ictimai məsələlərin, elm və sənət hadisələrinin ifadəsi və buna müvafiq surət və epitetləri yaratmaq üçün o zamanın canlı danışıq dili”nin kifayət etmədiyini, buna görə də şairin şeirlərində “başqa dillərdən alınmış kəlmələr, tərkiblər” olduğunu, bunun da şairin bədii dilinin

zənginliyini göstərdiyini qeyd edir. Tədqiqatçı onun “həm ana dilində, həm də çox gözəl bildiyi ərəb, fars dillərində əsər” yazdığını təqdirəlayiq bilir.

Tədqiqatçının fikrincə, Füzulinin şeirlərində ərəb, fars kəlmələrinin “bolluğuna baxmayaraq” dili “öz quruluşu, sistemi, bədiiliyi, səlisliyi” etibarilə “anlaşıqlı, sadə”dir, “dilnin təbiəti hər yerdə qorunur”. Əsərlərində çox sadə şəkildə deyilən ifadələrin Azərbaycan dilini bilən hər kəsin tamamilə başa düşə biləcəyi fikrindədir. “Bəngü-badə” əsərinin əvvəlindən bir parça nümunə gətirir:

Bizə fürsət bu gün qənimətdir.

Lalə tək qoymagil əlindən cam.

Var ikən fürsət, eylə eyş müdam.

Nərgisi gör ki, nəşəsi getməz.

Başı gedərsə, tərki-cam etməz.

Sən dəxi aciz olma, canın var,

Canın olduqca badə tut zinhar.

İstəsən kim, mey abi-kövsər ola,

Ol sana müttəsil müyəssər ola...»

Və bildirir ki, «burada ərəb və fars kəlmələri yox deyildir. Lakin bunlar belə bir asan, aydın mətndə işlədilmişdir ki, ayrılıqda kəlmənin mənasını bilməyənlər də mətndən seçə bilirlər. Buradakı “müdam”, “müttəsil”, “müyəssər” kimi sözlərə bugünkü şeirimizdə də rast gəlmək olar”.

Tədqiqatçı şairin bədii dilin zənginliyini, o dövrün formal tələblərini gözləməklə belə “quruluş, tərkib etibarilə çox sadə, aydın, ahəngdar, əlvən” olduğunu, “çox yerdə canlı danışıq dili xüsusiyyətləri”nin gözlənilmədiyini, onun təkcə özündən əvvəlki klassik şeir dilinə, ədəbi dilə deyil, həm də “ən

çox xalq dilinə əsaslan”dığını, “xalq dilinin bütün incəliklərini, zənginliklərini şeirində təcəssüm” etdirdiyini, “atalar sözlərindən, xalq məsəllərindən, xalq təbirlərindən” ustalıqla, çox sadə şəkildə istifadə etdiyini göstərir.

Füzulinin dil sadəliyi, xalq dilimizə əsaslanan şeir dilinin incəlikləri tədqiqatçının gözündən qaçmır. Onun “Divan”ında: *Can sözdür əgər bilirsən insan, Sözdür ki, deyirlər, özgədir can, Və yaxud:*

Qurtar məni atadan, anadan,

Bir gəm olur iki bələdan və s.

- kimi misraların istənilən qədər olduğunu söyləyir. Onun əsərlərində elə dərin mənalı sözlər var ki, “onların birinci dəfə məhz Füzulinin vasitəsilə şeirə gətirildiyini düşünmək olar”.

Füzulinin şeirə gətirdiyi bu ifadələrin məharətlə şeirə salınması, “zahirən kobud və ara sözü kimi görünən bir sıra kəlmələri elə yerində, ustalıqla” işlətməsi və bu sözlərin “incə bir ifadə və musiqi” alması tədqiqatçının gözündən yayınmır: “əkın” (bədən mənasında), “durquzmaq” (oyatmaq), “axta”, bəter, qabat” (üz), “möyüz”, “qıymaq”, “cənbər”, “naşı”, “iplik”, “yastıq”, “başmaq”, “nərd”, “birçək”, “çanaq”, “gözdən salmaq” kimi xalis danışıq dilindən alınan sözlər: ayna bədənli, ay qabaqlı, bulud zülflü, mürüvvət mənbəyi, könül quşu, astana daşı, daş bağırlı kimi sadə, gözəl xalq tərkibləri Füzulinin şeir dilinin gözəlliyini artıran xüsusiyyətdir”.

GÜLXANİ PƏNAH

filologiya elmləri namizədi